

Franko Rajič

HANS JONAS – ETIKA ODGOVORNOSTI U KONTEKSTU EKOLOGIJE

Ako se osvrnemo na današnju kompleksnu situaciju čovječanstva i Planeta imajući u vidu rapidni razvoj znanosti i tehnologije, osobito u 20. i 21. stoljeću, čovjek se treba zapitati o uzročno-posljedičnim vezama cjelokupnoga razvoja života ljudske civilizacije i njezina okruženja. Suvremeno je doba iznjedrilo mnoge mislioce koji su pridonijeli tumačenju ekoloških pojava pomoću ontološkog pojmovnog aparata, apelirajući na misli antičkih filozofa. Tako je i Hans Jonas, njemački filozof i teolog iz 20. stoljeća, uvidio značaj Aristotela pri objašnjavanju biologijskih fenomena. Pri bavljenju s ekološkim problemima, filozof (i teolog) ponajviše ulazi u područje etičnosti djelovanja te u tom kontekstu, razmišljajući o problematici etike odgovornosti u kontekstu ekologije zasigurno ne možemo zanemariti Jonasov znanstveno-intelektualni rad, stoga će se ovaj esej osobito oslanjati na njegovu misao. Njegov se stvaralački opus može podijeliti u tri faze, a baš u trećoj kao najzrelijoj fazi, bavio se pitanjima ekoetičke i ekofilozofske naravi. Iz Jonasovih se razmišljanja daje iščitati kako je prepoznao značaj bavljenja ovom tematikom kako bi se na što kvalitetniji način protumačio svijet prirode. Dotična je problematika fenomen koji zahvaća misao čovjeka svakog doba, stoga nije teško zaključiti da se i danas može aktualizirati kao ono bitno što se tiče suvremenog čovjeka i cjelokupnoga živog svijeta uopće. Prije nego li se oslonimo na Jonasovu misao, važno je definirati danas vrlo popularni pojam ekologije. Taj se pojam u suvremenom dijalogu često rabi u nepravilnom, može se reći „stereotipiziranom“ tumačenju gdje se ekologiju tumači kao „nešto što je vezano uz zaštitu prirode“, što ekologija prvobitno nije. Ekologija je prije svega „znanost koja proučava odnose među organizmima te odnose organizama

i njihova okoliša.¹ Budući da je filozofija (kako Toma Akvinski govori) vrhovna, arhitektonska znanost ona se kao takva se bavi svim drugim znanostima jer postavlja najuniverzalnija pitanja o smislu onoga o čemu se govori. Tako se kao grana filozofije razvila filozofija ekologije. Ključno je pitanje gdje se nalazi čovjek kao moralno-etički subjekt spram prirode?

Toma Akvinski piše kako „u stvorenome svijetu, čovjek ima poseban duhovan i fizički nedostatan položaj čime stupa u jedinstven oplemenjujući ili uništavajući odnos. Narav svijeta njemu je normativan i regulativan princip djelovanja čime se uspostavlja realističan položaj i stvara ispravan stav.“² Temeljne misli i motive po pitanju etike odgovornosti pronalazimo u šest poglavlja Jonasova djela „Princip odgovornost“. Pojam odgovornosti u filozofiji morala nije imao važnu ulogu poput ljubavi ili poštovanja. Odgovornost kao takva vezana je uz pojmove moći i znanja, a znamo iz opće povijesti da su nekada moć i znanje „bili tako ograničeni da je budućnost najviše toga morala prepustiti sudbini i čvrstini prirodnog poretka“³. Na samom početku knjige, autor upozorava na opasnost razvoja tehnologije i znanosti imenujući ih „oslobođenim Prometejem“ koji dobiva sve veću snagu. Današnje područje visokorazvijene tehnologije (koja u sebi nije loša sve dok na ispravan način služi čovjeku) gdje čovjek može da učini ono što je nekada cijelom ljudskom rodu bilo nezamislivo, dovelo do je potrebe da se i razvije osuvremenjena etička teorija koja bi ponovno učila (i naučila) o tome što je dobro, a što nije. Danas je to izuzetno zahtjevna zadaća jer živimo u društvu relativiziranih vrijednosti pa se stoga Jonas i sam pita „Što da posluži kao kompas?“⁴ Kompas nam zasigurno može biti saznanje o potencijalnoj budućnosti koja dovodi do razaranja čovjeka, ali ne samo u fizičkom smislu.⁵ Kada razmišljamo o budućnosti

¹ LEKSIGOGRAFSKI ZAVOD MIROSLAV KRLEŽA, *Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje*, Zagreb, 2021.

² Nikola BOLŠEC, *Filozofija ekologije Tome Akvinskoga kao valjana duhovnost*, u: *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 70. No. 4., 2015.

³ Hans JONAS, *Princip odgovornosti*, Sarajevo, 1990., 175.

⁴ *Isto*, 7.

⁵ *Isto*, 7.

vidimo da se kroz dinamiku tehnološkog napretka javlja i pojam utopijskog društva i svijeta, poput od čovjeka stvorenog „raja na zemlji“. Poznata nam je „jedna već postojeća etika koja s globalnim pogledom u budućnost, -marksizam, tu utopiju je, u sklopu s tehnikom, uzdigla u izričiti cilj.“⁶ Možemo se složiti da takvi neskromni, antropološki i ekološki ciljevi određenog dijela čovječanstva idu u pogrešnom pravcu. Usprkos suvremenim strujanjima u filozofiji, dominantnim dijelom pozitivističko-analičkim, autor poziva na dopiranje do metafizike – prve filozofije.

Premda je Jonas imao mehanicističko viđenje života, on biološkom aspektu pridaje ontološku važnost kako bi se „oplemenila“ živa i neživa materija. Kao što smo već spomenuli, uvidio je značaj Aristotela za tumačenje biologijskih fenomena te se u jednoj adaptiranoj aristotelovskoj ontologiji krio, kako tvrdi, potencijal za tumačenje prirode kao potencije, ali ne tek pukog života, nego eudaimonijskog, smislenog.⁷ Aristotel je u vlastitom tumačenju svijeta prirode inzistirao na metafizičkom osloncu koji će poduprijeti ono empirijsko. Također, zajedničko među dvojicom navedenih filozofa jest holistički⁸ pogled na svijet stoga kažemo da „Aristotel i Jonas predstavljaju sintetičku snagu filozofske misli koja teži naglasiti dinamički princip kao princip neprestano mogućeg i na budućnost usmjerenog kretanja“⁹. Pod kulminacijom života Jonas podrazumijeva svrhovito kretanje kao *telos*. Međutim, to ne podrazumijeva isključivo čovjekovu samo-realizaciju nego i ostvarivanje potencije svake jedinice. Jonas organizam shvaća kao podvrgnutog procesima mutacije i interakcije s okolišem te tumači kako ništa nije stabilno u neprestanoj igri bića i nebića. Nadalje, razmišljajući o etici odgovornosti, Jonas temeljito obrađuje problematiku sa više gledišta i pristupa. Uspoređuje dosadašnju etiku s antičkom, ali i

⁶ Usp. *Isto*, 9.

⁷ Usp. Saša MARINOVIĆ, *Teleologija i evolucija – Aristotel i Hans Jonas u kontekstu ekološke etike*, Zagreb, 2019., 385.

⁸ *Holizam* - Teorija u biologiji koja polazi od pretpostavke da je organsko jedinstvo živoga bića, uzeto kao cjelina, bitno više od čistoga zbroja njegovih dijelova

⁹ Saša MARINOVIĆ, *Teleologija i evolucija – Aristotel i Hans Jonas u kontekstu ekološke etike*, Zagreb, 2019., 386.

piše o potrebi za novim dimenzijama odgovornosti (imajući u vidu povredivost prirode), nazivajući ih „etikom budućnosti“. Premda autor zamjera etičnosti religioznog života potiskivanje sadašnjosti zbog budućnosti kao „mogućem mjestu apsolutne vrijednosti“¹⁰, za primjer čovjekova djelovanja sada, ali i u etici budućnosti Jonas vidi u religioznom, boguugodnom životu za kojeg tvrdi da je najvrijedniji življenja, ne zato jer dovodi do „nekakvog vječitog blaženstva“¹¹ već zato jer je benigan po sebi samome. Nameće se pitanje : koji je to sadržaj boguugodna života? To je sadržaj čestitog i pravednog života koji u sebi sadržava odgovornost čovjeka na relaciji njega samoga i ostalog stvorenja. Paralelu s potonjim tvrdnjama možemo pronaći u enciklici „Laudato si“ gdje nas Sveti Otac na svojstven način poziva da si postavimo temeljna pitanja: „Zbog kojega cilja smo na Zemlji?“, „Zašto nas ova Zemlja treba?“. Enciklika također poziva na praktična pitanja čovjekova djelovanja poput toga da se svaki pojedinac zapita kakav svijet želi predati onima koji će doći poslije nas? I Jonas upozorava na obvezu prema potomstvu govoreći o obavezi „prema djeci koju smo rodili i koja bi morala propasti ako nakon rađanja ne bismo nastavili s brigom i zaštitom.“¹² Iz nesebične brige za nesamostalni naraštaj zapravo proizlazi ideja o odgovornosti uopće. Papa nas podsjeća da smo i mi sami zemlja (usp. Post 2,7) te da je naše tijelo sastavljeno od zemaljskih elemenata, čiji zrak nam daje dah i čija voda nas oživljuje i obnavlja..

U razboritom razmišljanju o problemima ekološke naravi kao oslonac zasigurno možemo primijeniti judeo-kršćansku predaju i misao koju postmodernistički racionalni duh 21. stoljeća, nerijetko degradira u sfere primitivnoga. U rješavanju problema potrebna je suradnja različitih znanstvenika, filozofa i teologa i mnogih drugih koji mogu ponuditi cjelovitost ekologije u svrhu punijeg i boljeg razvitka ljudskoga roda uzimajući u obzir načela etičke odgovornosti. Nadalje, autor *Principa odgovornosti* uvodi pojam „heuristike straha“ kao jednog od motivacijskih faktora za

¹⁰ Hans JONAS, *Princip odgovornosti*, Sarajevo, 1990., 30.

¹¹ *Isto*

¹² *Isto*, 63.

očuvanje svijeta. „Kao što ne bismo znali o slobodi da nema neslobode i tako dalje – tako će nama, u našem slučaju jedne još tražene etike daleke odgovornosti koju još nijedan sadašnji prekršaj nije učinio očiglednom u realnom, tek ono unaprijed sagledano razaranje čovjeka pomoći da dođemo do onog pojma čovjeka koji treba sačuvati od razaranja.“¹³ Drugim riječima, strah o potencijalnom budućem treba čovjeka potaknuti na stvaranje percepcije o čovjeku (i svijetu) kakav treba biti da bi bio sačuvan. Takvu soluciju nije lako pronaći budući da čovjek bez problema spoznaje ono što je *malum* (ne mislim na jabuku), a teže spoznaje ono što je *bonum*.¹⁴ Problemi ekološke naravi nisu primarno povezani s legalnim odredbama koje odredi određeni državni aparat već s moralnim nemarom i neodgovornim djelovanjem pojedinaca, među kojima se neki usude i „igrati boga“. Analogiju takvog postupanja pronalazimo u kockarnici gdje kockar (glava neke obitelji) ulaže svoje imanje lakomisleno te tako djeluje neodgovorno. Tako se i čovjek na svojevrsan način „kocka“ sa Planetom, osobito onaj koji je na poziciji koja uvelike uvjetuje načine eksploatacije (i očuvanja) prirodnih dobara. Dakle, neodgovorno djelovati može osobito onaj koji ima odgovornosti, premda je vrlo teško danas pronaći pojedinca koji nije participirajući (makar i nesvjesno) u eko-etičkim odgovornostima. U društvu postoje oni u čije su ruke, zbog različitih okolnosti, došle sudbine drugih ljudi. To samo po sebi istovremeno uključuje i obvezu za te ljude jer vršenje moći bez vođenja računa o obvezama nije etički odgovorno, već naprotiv, neodgovorno. Suvremenom premoći mišljenja i uz moć tehničke civilizacije čovjek je došao u takav položaj da, ukoliko ne regulira vlastite sposobnosti, postoji mogućnost da ugrozi sve ostale, pa i samoga sebe. Kakav paradoks, zar ne? Čovjek će izgleda morati spašavati sebe od samoga sebe.

Sagledavši ono što je napisano, može se zaključiti da se čovjek u nekoliko posljednjih desetljeća pronašao u situaciji u kojoj intelektualna moć ne

¹³ Isto, 47.

¹⁴ Usp. isto

može (i ne smije) biti usmjerena samo na tehnološki napredak, već je potrebna afirmacija te praktična realizacija one etičke odgovornosti kojom se uspješno bavio Hans Jonas. Rečeno iz druge perspektive, eko-etička odgovornost nije samo nekakva nova svjetovna obvezujuća norma, već je i dio one eshatološke stvarnosti koja se tiče svakoga, a potiče nas da se već sada zapitamo o spomenutim pitanjima smisla života na Zemlji, ali i odgovornosti prema istome kako ne bismo bili pitani o našem (ne)djelovanju onda kada bude kasno.